

... til Rusin-Strutar och
Tortebotnar: Översättningars
nytta enligt förord till svenska
översättningar av antik
litteratur under 1700-talets
första hälft

Johanna
Akujärvi

I företalet till sin ostentativt anonyma översättning av Phaedrus fabler förklarar riksrådet Erik Wrangel friherre av Lindeberg att han gjort en översättning av Phaedrus fabelsamling för sina barns skull (tryckt 1736).¹ Wrangel framhåller att fabler är erkänt "tienlige *vehicula* til at uti Ungdomen insmyga wackra Sedo-Läror."² Ungdomen lyssnar gärna till deras lärdomar och kommer dessutom lättare ihåg dem tack vare att de i sagans form förenar roande berättelser med goda moraliska läror. Samma fördelar med fabler framhålls med emfas av bland andra prästen och översättaren Nicolaus Balk i hans "Förspråk" till den första tryckta svenska översatta fabelsamlingen, *Hundrade Esopi fabler* (1603).³ Balk bifogar även en översättning av Luthers företal där samma uppfattning om fablers förtjänster och nytta uttrycks, men med större auktoritet då de formuleras av den store kyrkoreformatorn.⁴ Wrangel har således översatt Phaedrus fabler för sina barns skull, men i och med tryckningen gör han översättningen tillgänglig för en större läsekrets. Företalets fortsättning väcker frågan vad som förmått honom att ta det steget. Från sina "trägne Ämbets- så wäl som *Domestique* sysslor" säger han sig inte ha lyckats få många lediga stunder till att utarbeta översättningen och dess anmärkningar på ett tillfredsställande sätt. Enligt Wrangel bär volymen prägel av att vara ett hafsverk. Han manar potentiella köpare att ta sig i akt:

gör du derföre wäl, Min Läsare, om du ögnar igenom några Blad, innan du det köper, på det du ey må ångra dina penningar.

Wrangels förebyggande kritik av den egna översättningen ändrar inte här. Blygsamt förklarar han att när läsaren nu blivit ordentligt varnad, bör han inte vänta sig fler ursäkter från översättaren för att ha låtit trycka översättningen i ett så ofärdigt skick. Det finns otaliga brister i den; alla fel läsaren kan tänkas hitta, känner översättaren redan till, men han har helt enkelt inte hunnit ändra allt. Wrangel tröstar läsaren (och sig själv) med att mycken svensk litteratur är ännu sämre. Wrangel

framställer sig som så missbelåten med sin översättning att han ingalunda skulle harmas över att se sin bok användas till så välsmakande men onyttiga saker som "Rusin-Strutar och Tortebotnar", om bara en annan bättre översättning med lärdare anmärkningar ersatte hans översättningsförsök.⁵ Ja, skulle det ske, skulle översättaren långt ifrån att harmas bryta sin anonymitet och

med mitt Namns underskrift, skal *gratulera* dig och betyga min fägnad deröfwer, emedan jag tror mig då först hafva förtient *Publici* tack och beröm, när jag, med mitt enfaldiga försök, förmått hos dig upväcka en så ädel *Emulation*; Men min egen öfvertygelse om Werckets ofullkomlighet gör, at jag denna gången icke wil låta mitt Namn skyllra på *Titul-Bladet*.

Prästen och sedermera skolmästaren Magnus Boman, näste översättare som gav sig i kast med Phaedrus (översättning tryckt 1788) tycks initialt ha arbetat ovetande om sin föregångare.⁶ Om vi skall ta honom på hans ord, blev Boman uppmärksam på Wrangels översättning någon gång mellan februari och maj 1788 (företalen till den första respektive tredje flocken är daterade 2 februari respektive 2 maj). I samma andetag som Boman förklarar sig vara medveten om att han hör till en översättartradition, hävdar han att han inte använt sin föregångares översättning, och således att han är oberoende av traditionen.⁷ Boman vill hellre se sig som en föregångsman och inspiratör för efterföljare.⁸ Precis som Wrangel gjorde 52 år tidigare, förklarar Boman att han arbetat med översättningen under sina lediga stunder, och att han låter trycka den trots dess brister, i tanke att översättningen, om läsaren inte har "samma okonstlade smak" som översättaren, kommer att "upmuntra en skickligare penna at någon gång sätta vår Phædrus i en behageligare och fullkomligare dag."⁹

I översättningen presenterar Boman, helt i överensstämmelse med rådande skick, Phaedrus iklädd alexandrinsk vers.¹⁰ Han tycks förvänta sig att den stil han använt skall falla ur modet.¹¹ Även Wrangels Phaedrus på sin tid följde rådande litterärt mode, då han ikläddes "Swenske Rijn". Boman förklarar vidare att han tillåtit sig att vara utförlig och "efter godtycko amplifierat en och annan fabel", vilket han bedömer inte skämmer översättningen.¹² Detta översättningsmanér var särskilt förknippat med Frankrike även om det praktiserades även i bland annat England.¹³ Efter flitig tillämpning även i Sverige, kom det att mot 1700-talets slut alltmer kritiserats här. Exempelvis förklarar expeditionsekreteraren i Kanslikollegium, skalden och översättaren Gustaf Henrik Thomée att han i sin översättning av den romerske historikern Tacitus *Annaler* (1796) strävar att återge förlagans fåordiga stil och att han "derföre sorgfälligt undvikit alt hvad Fransmännen kalla

arrondissementens, dem man öfveralt träffar i deras Öfversättningar af denne Auctor, och som äro så snörrätt stridande emot characteren af hans skrifsätt.”¹⁴

Bägge dessa tidiga översättare av Phaedrus till svenska tycks missnöjda med resultatet av sina lärda mödor. Wrangels hyperbola språk låter även den ovane läsaren av paratexter till svenska antiköversättningar ana att han leker med konventionerna och att hans påståenden inte skall tas på fullt allvar. Boman verkar inte lika lekfullt ironisk. Hans utsagor om översättningens undermålighet och om hur den kan och bör bidra till att ”en skickligare penna” tar sig an Phaedrus och sätter honom ”i en behagligare och fullkomligare dag” erbjuder flera tolkningar.¹⁵ De kan vara en reflektion av Bomans medvetenhet om översättningars korta livslängd, och om att varje tid kräver nya översättningar av just de texter de behöver i takt med att det litterära språket och den litterära stilen utvecklas.¹⁶ De kan också vara urvattnade fraser som gör en, för (antik)översättningar närmast obligatorisk, gest mot läsares urskillning och prospektiva översättares framtida bedrifter. En tredje, och sannolikare, möjlighet är att sanningen ligger i en kombination: nerslitna fraser om bättre förmågor som kan göra bättre översättningar ger uttryck för en akut medvetenhet om att den utveckling som det svenska språket genomgått som skriftspråk under 1700-talet upp till en nivå att det mot seklets slut ansågs tjänligt i de flesta sammanhang inte upphörde där och då.¹⁷

Dessa två företal ger en liten antydning om den kontinuitet och förändring som kan iakttas i de två viktigaste punkterna i inledande paratexter, det vill säga kringtexter, till svenska antiköversättningar under 1700-talet, nämligen översättarens (falska) blygsamhet och översättningens (påstådda) nytta. Denna studie avser att lyfta fram översättarnas egna ord om sin gärning som förmedlare mellan det antika och det svenska, vilken funktion och nytta de ansåg sig fylla som översättare till svenska av antika skrifter och vilken plats de såg sig ha i det litterära systemet.¹⁸ Av utrymmesskäl kan det här endast göras några nedslag i antiköversättningarna från 1700-talets första hälft då översättningspraktiken var tämligen homogen. Översättningar är präglade av den utilism som genomsyrade tidens tänkande. Den praktiska nyttan en översättning gav läsaren var central när översättaren skulle berättiga tryckandet av sitt arbete. En undersökning av översättarnas inledande texter visar dock att översättningars nytta växlar beroende på text, kontext och avnämare. Förutom några översättningar av kyrkofäder, faller dessa översättningar i två grova textgrupper. (1) Lärande texter, det vill säga antingen historiska texter, texter översatta för studenters behov eller texter som framställs som allmänt moraliskt uppbyggeliga. De lärande texterna är dominerande fram till ungefär 1700-talets mitt. I nästa avsnitt skall ett urval studeras, med ett särskilt fokus på översättarnas nyttoretik. (2) Poe-

tiska texter, det vill säga poetiska översättningar av poeter. I det tredje avsnittet skall ett urval översättningar av poetiska texter studeras, även här med ett särskilt fokus på översättarnas nyttoresorik. Denna artikel presenterar de första resultaten av en större undersökning av tryckta svenska antiköversättningar från 1500-talets slut till i dag.¹⁹ I studiet av detta tidsutsnitt tecknas lugnet före stormen. Ännu har inte mycket ändrats från 1600-talets översättningspraxis. Före 1700-talets mitt har inte heller den franskklassicistiska estetiken fått fullt genomslag i den svenska översättartraditionen, med den livaktiga översättningsverksamheten av framför allt romerska poeter, det gryende intresset för grekiska texter, och den stundtals livliga debatten kring översättningsfrågor vid tiden när idealet började omvärderas och ifrågasättas.

Lärande texter

De lärande texterna är undervisande antingen språkligt eller innehållsligt. Är de innehållsligt undervisande är de antingen moraliskt uppbyggliga eller historiskt upplysande. Få texter förenar båda aspekter, så som Flavius Josefos skrifter, den judiske prästens, romerske krigsfångens och grekiskspråkige historikerns skildring av sin och sitt folks historia. År 1713 kom den första av fem volymer ut av en komplett översättning av Flavius Josefos samtliga skrifter. Den femte och sista volymen publicerades först 1750. Serien inleds med *Judisk historia*, som har den för antika texter ovanliga egenskapen att komplettera Gamla testamentets historiska böcker.²⁰ Denna översättning är både typisk och atypisk. Den är en av flera tidiga kompletta översättningar av stora historieverk. På 1600-talet översatte två av stormaktstidens *translatores regii*, Ericus Schroderus och Johan Sylvius, två romerska historiker, den förre Livius (1626) och den senare Curtius Rufus (1682); på 1700-talet fortsatte översättningarna med denna Josefos och Johan Peringskiölds d.y. översättning av Jordanes gotiska historia (1719).²¹ Endast Jordanes har återöversatts i sin helhet till svenska.²²

Josefos skrev på grekiska. Grekiska original var inte vanliga bland tidiga svenska översättningar, men som titelbladet säger är översättningens förlaga "Arnolds d'Andilly Fransyska uttolckning", det vill säga den franska översättning gjord av Robert Arnauld d'Andilly, en framstående statsman, författare och översättare i 1600-talets Frankrike.²³ När originalet var grekiskt var det i det närmaste praxis att texten översattes via något modernt språk, vanligen tyska eller franska,²⁴ eller från grekiskan men med starkt stöd av tyska och/eller franska översättningar.²⁵ Översättaren tycks ha varit medveten om det vanskliga med andrahandsöversätt-

ningar; i företalet förklaras det att "en wiss Man" har granskat översättningen och bitvis jämfört den franska översättningen mot det grekiska originalet och därmed "här och ther i brädden något ändrat eller tilsatt hwad i Fransyskan warit annorlunda utsatt eller utlåtitt."

Översättaren förblir anonym för oinsatta läsare som inte observerat eller läst de gratulationer som föregår översättningen. Två av dessa är adresserade till översättaren vid namns nämnande, grevinnan Maria Gustava Gyllenstierna, änka efter Carl Bonde.²⁶ Ingen av de elva dedikationerna, inte heller företalet "Til then benägne Läsaren" är signerad; men det är troligen inte en slump att initialerna M G G S i sista versen i dedikationen "Til Hans Konglige Maij:t" är ornamenterade ("M[aria]ed Gu[stava]nst, G[yllen]odhet, St[ierna]edze fägna, som en nådig Landsens Far"). Anonymitet är tämligen vanligt i tidiga översättningar; jämför exempelvis Wrangel ovan.²⁷ Detta till trots kan översättare anspela på personlig relation till sin dedikationsmottagare. I dedikationen "Til Hennes Konglige Maij:t Encke-Drottningen" låter Josefos-översättaren förstå att hon alltid haft en god relation till adressaten, vilken hon hoppas skall fortsätta; rimligen var översättaren inte anonym för henne.²⁸ Ovanligare – och det är främst i detta avseende som översättningen är atypisk –, med hänsyn tagen till datering och det faktum att det rör sig om en översättning av en antik text, är att översättaren är en kvinna.²⁹ Men trots att Gyllenstierna undertrycker sitt namn, sticker hon inte under stol med att hon är en kvinna, utan tvärtom framhåller hon det bland annat i dedikationen till Karl XII:

Gud är mächtig i de swaga; tillåt ty, o Konung stor,
 At man må för Ehr framhafwa hwad i thesse Skrifter bor.
 Fast swagt Kiön sig ther til wågat, thet dock lika skattas tör;
 Man ju är af samma slaget, som en Man i sidan för.
 Ja för'n the i synden föllo, hon, som han, Gudz Belät war; [...].
 Gud dock wärckar at then skiner af hans krafft hos bägge twå;
 Bägge få hans låf förkunna, Mankön, Qwinkiön lika så.

I företalet skildrar Gyllenstierna arbetet med översättningen på ett sätt som delvis minner om Wrangels Phaedrus. Den har tillkommit som ett privat nöjsamt tidsfördriv utan någon tanke på att den skulle tryckas. Som andra samtida betonar Gyllenstierna att det inte är personlig självförhåvelse som föranlett henne att publicera översättningen. Orsaken till att den kommit av pressen är att vänner, "så af thet Andeliga som Werldzliga ståndet", som sett översättningen inte bara har uppmuntrat, "utan och ganska wänligen förmant och bedit" översättaren att låta trycka den. Det kan vara frestande att tillskriva denna blygsamhet översättarens

kön, men liknande vändningar finns även i andra översättnings paratexter, översättningar som vi vet är gjorda av män.³⁰

Det första som framhävs i företalet är textens höga värde, både i historiskt och religiöst hänseende. Gyllenstierna framhäver textens religionshistoriska nytta för kristna läsare, om de bara ”i acht tager och rättar the meningar, hwar uthinnan han eij öfwerens stämmer med then Heliga Skrift, som är wår Christeliga Troos grund och rättesnöre; samt med närwarande Tidens werldzlige Regementz sätt och styrelse.”

Gyllenstiernas företal till Josefösöversättningen är ett gott typexempel på 1700-tals översättares paratexter; i den återfinns alla de vanligaste punkter som i någon form återkommer i de flesta översättnings inledande texter. På ett eller annat sätt, inte nödvändigtvis i följande ordning, brukar dessa texter (1) framhålla att texten som översätts är särskilt viktig i något specifikt avseende; (2) introducera författare och/eller text med allt från några ord till åtskilliga sidor; (3) precisera översättningens nytta, om den har någon, i en allt mer nedtonad och bleknad form ju närmre 1800-talet vi kommer; (4) dryfta översättningsprinciper, förlaga och tidigare översättningar med något ord, dock sällan ingående; (5) föregripa kritik genom att översättningen sägs vara produkten av ett tidsfördriv och/eller efterfrågad, och genom att översättaren framställer sig i blygsam dager med anspråkslösa förhoppningar om mottagande. Som all schematisering förenklar även denna verkligheten. Exempelvis görs ingen åtskillnad mellan dedikationer och förord; tilltal, stilnivå och ton tenderar att växla starkt beroende på maktförhållande mellan (före)talare och adressat. Detta problemkomplex i paratexterna avser jag att återkomma till i en fördjupad studie av svenska klassikeröversättningar. Fler-talet av de här identifierade *topoi* återfinns i företal till ett stort antal antika och senantika latinska prosaverk.³¹ Det kan rimligen antas att det förekommit en viss påverkan på den inhemska utvecklingen från det hållet dels direkt, dels förmedlad av de många moderna översättningar som lästes och översattes i Sverige.

Innehållsligt sett är inte alla antika texter lika lätta att motivera ur ett nyttoperspektiv som Josefös *Judiska historia*. Fablers moralisk-didaktiska nytta har nämnts redan i samband med Wrangels phaedrusöversättning. Intressant nog kan det noteras att Boman i sin phaedrusöversättning inte längre är mån om att hävda denna aspekt; i centrum för hans intresse står i stället stil och poetisk form. Andra skrifter som inte hade samma långa didaktiska tradition att falla tillbaka på som fablerna, kunde göras nyttiga genom att tolkas på ett lämpligt (allegoriskt) sätt. Det är denna tolkningsväg ämbetsmannen och det kungliga rådet Jacob Reenstierna d.y. pläderar för i dedikationen till sin översättning i urval av den romerske skalden Ovidius *Metamorfoser* (1708).³² I dedikationen förklarar Reenstierna steg

för steg hur man kan få ut nyttiga lärdomar ur en skrift som *Metamorfoserna*, som fortfarande Boman, *Metamorfosernas* näste svenske översättare (1788), finner något problematisk.³³ Även efter syndafallet, förklarar Reenstierna, fanns det fortfarande kvar ett litet grand av gudomliga sanningar i människosläktet; man visste fortfarande att skilja mellan rätt och orätt, dygd och odygd och heder och skam. Detta kommer till synes i de antika skrifterna. Reenstierna tillstår att utan gudomlig upplysning var de gamla visa männen förvisso okunniga om den sanna orsaken till varför man bör älska sin nästa och eftersträva allt som är gott och dygdigt, men

i hänseende till sielfwa Dygdens Öfning i ett erbart lefwerne, tyckes billigt kunna dragas i twifwelsmåhl, om icke de gamble Hedningar eller werldzlige Wijse, derutinnan öfwergådt en del af desse tjiders Christne.

Men det är anmärkningsvärt, fortsätter han, att "månge af den wyrdersamme Ålderdomen, hafwa sitt Wett och Wijsdom aldrig welat bart och blott i dagsliuset gifwa; utan det heller förtäckt behagadt framställa" som fabler, komedier, liknelser och "händelser emellan deras updicktade Gudar och Menniskior"; men oavsett förklädnad och framställningssätt

tyckas de hafft sitt syfftande ändemåhl på alle tings lärande och utredande, så at fast de tala enfaldigt, hysa de dock der wijdh förståndige Tanckar, och skyla under deras Dichter och Sagor alt hwad klokt och lärdt månde wara.

Reenstierna undviker att gå in på varför sanningar förmedlades i denna form både då och i senare tider – om det är för att kunskapen skulle vara förborgad för alla utom de lärde eller om den ikäddes en behagligare form för att kunna uttalas där den annars inte skulle tålas eller för att man omärkligt skulle kunna smyga in undervisning och rättelse.³⁴ Däremot är han angelägen om att slå fast att det är en gammal vana att tala "Fable- och Lijknelse-wijs", och att liknelser används i både Gamla och Nya testamentet.³⁵ Ovidius *Metamorfoser* fogas in i detta slags litteraturtradition. Med berättelserna om Lycaon, Narcissus, och Icarus tycks Ovidius "varna Menniskian för Grymhet och egen Kiärlek, samt förmana henne til Hörsamhet och Lydno emot sine Föräldrar" – dedikationen är adresserad till "Högwälborne Fröken Charlotta Piper"³⁶ – och Jupiters blixtar och dunder "pekar på den högst nyttige och nödige Gudsfruchtan hos Menniskian, som det högsta Goda."

Den tolkningsmodell Reenstierna framlägger i sin dedikation bekräftas i det efterföljande förordet undertecknat Gustaf Peringer Lilieblad, professor i orientalska språk vid Uppsala universitet, censor librorum och från 1705 hovbiblio-

tekarie; farbror till ovannämnde Peringskiöld.³⁷ 1600-talsöversättningar av antika texter av underhållningskaraktär – de är inte många, men vi har berättelsen om Amor och Psyche ur Apuleius *Metamorfoser*, en roman som också gick under titeln *Den gyllene åsnan* (1666), och den anonyma latinska romanen *Apollonii konungens aff Tyro historia* (1633), bägge tämligen populära texter som trycktes om upprepade gånger – åberopar likaså nödvändigheten av allegoriska tolkningar.³⁸ Efter omkring år 1750 ändrar nyttoargumenten karaktär; i synnerhet förlorar den allegoriska tolkningsmodellen mark.

Bland lärande texter utgör översättningar med syfte att hjälpa skolgossar i deras latinstudier en speciell grupp. Den nytta skolgossarna kunde ha av dessa översättningar är lika uppenbar som den var omstridd. Två översättningar av Cornelius Nepos biografier över fältherrar från 1700-talets första hälft (1730 och 1744) bär spår av den samtida debatten kring latinets vara och inte vara i skola och universitet.³⁹ Utöver patriotiska argument till förmån för svenskans befrämjande tillkom under frihetstiden tidstypiska utilistiska argument för att begränsa latinet och befrämja svenskan i syfte att ge sakinnehållet större plats i skolan och de nya vetenskapliga rönen en större spridning i samhället – att språket för Vetenskapsakademiens handlingar blev svenska var ett utslag av sådana strävanden. Man framhöll att latinets ställning som skolspråk hämmade studenternas inläring. Det argumenterades för att vägen via latinet till sakinnehållet var en onödig omväg, och att det var risk att studenterna aldrig kom fram till sakinnehållet och att utbildningen endast resulterade i ofullständiga språkkunskaper. Språket, som är ett medel till kunskap, blev själva målet.⁴⁰ I stället för att öda tid och möda på främmande språk – latinet var inte det enda språk som hamnade i skottgluggen men i och med sin dominerande ställning som skol- och vetenskapsspråk blev det en särskilt tacksam skottavla – och i stället för att anspråkslöst anpassa sig efter främmande språk och manér, skulle man hävda den nationella prestige och utveckla det nationella språket inom alla användningsområden. Liknande argument mot latinets centrala ställning som skol-, lärdoms- och litteraturspråk hade framförts redan på 1600-talet. En medveten språk- och översättningspolitik, med exempelvis med *translatores regii* i vilkas produktion bland annat några stora översättningar av latinska historiker utmärker sig, bedrevs tidvis för att bereda en mer direkt väg till sakinnehållet.⁴¹

Företalet till 1730 års neposöversättning speglar den samtida kritiken av latinet.⁴² Inledningsvis medger författaren till företalet det riktiga i latinförsvarens starkaste argument för fortsatta studier av språket, nämligen dess viktiga kommunikativa funktion både diakront bakåt i tiden och synkront över nationsgränser:

Det *Latinska* tungomålet warder ey vtan ordsak, af den lärda och ärbara werlden, ganska högt värderat och skattat; emedan man derigenom kan icke allenast skaffa sig sielfwan en grundelig lärdom, vtan ock enom androm den samma tydeligen föreställa.

Men vägen dit är lång och svår, och därför bör man göra allt man kan för att ”lätta Lärjungarnas beswärlighet, vnder thetta språkets idkesamma inhämtande.” Översättningen vänder sig särskilt till ”then Swenske *studerande* Vngdomen” i gemen men särskilt till ”fattige och medellöse, dock flitige barn” vars föräldrar inte har råd att skaffa informatorer; den avser att underlätta latinstudierna för dem så till vida att de med hjälp av översättningen av denna skoltext⁴³ kan bedriva självstudier utan vare sig lärares eller informatorers handledning. Författaren till företalet förväntar sig att översättningen kommer att väcka protester för att den gör det för lätt för studenterna. I föregripande syfte betyder han att även om studenterna kan komma att bli behjälpta av översättningen måste de även fortsättningsvis göra sina läxor, slå i lexikon och plugga glossor,

emedan man i thenna *Version* sökt at behålla *Auctorens* egenteliga Mening, vtan at binda sig så strängt wid *Latinska* stylen; ty kunna the vnga *studerande* ey theraf warda wårdslöse; vtan, när the vtan mödo finna hwad *Auctoren* menar, vppslå the med så mycket större lust the obekanta orden, at the, igenom theras ordning och sammanbindelse, måga ock så en dylika mening.⁴⁴

En andra målgrupp för översättningen är de som ”som bära *æstim* för Historien” men inte kan latin; för dem tillgängliggörs det historiska stoffet. Efter företalet följer en 19 strofer lång hyllnings- och gratulationsdikt som prisar översättarens bedrift, signerad Edenmark.⁴⁵ Början slår an tonen:

Mon det ei woro rätt så godt,
 (Fast det ei lærer ske så brott)
 At Swensken blefwo kloker
 Uti sitt egit wackra Språk,
 Och sluppo främmat Hufwud-Bråk,
 Som snart giordt mången Toker?

Dikten ger röst åt latinkritikerna. Den uttrycker en önskan om att vetenskaper skall bli tillgängliga för var och en, om att svenskar kunde slippa låna ”främmat Wett.” Det framhålls att det inte är i språkkunigheten som förståndet sitter, att de boklärda inte har monopol på klokhet, och att det till och med finns bättre – nyttigare och användbarare – kunskaper. Den som är boklärdd kan göra något

nyttigt med sin kunskap om han ställer den till olärdas tjänst och översätter kunskapskällor som nu är otillgängliga för det stora flertalet. Men det görs i alldeles för liten utsträckning. Ungdomen förspiller sin tid ”i Arbet, Mödo, waksam Id” på språkinläring; men den ”Lärdom, Klokhet, Snille, Wett” som kommer ut av mödan kan lika väl vara inbillad som faktiskt.

Inte heller denne hårde kritiker av det främmande vettets ställning tycks mena att det skulle bannlysas från Sverige. Den inledningsvis hårda tonen mot främmande språk och den tid och möda studenter måste ägna åt dess inläring mynnar ut i en hyllning av det Nepos-översättaren gjort för att språkstudierna i Sverige fortsättningsvis ska bli effektivare. Som boklärd har han gjort en god insats som hjälper andra att lättare ta sig över det första hindret på vägen till kunskapsstoffet:

Jag går här från til Ehr, min Wän,
 Som skänckt det ingen Swensker än,
 Här tils har nåns bortskänka;
 Som Swänska Kläder Nepos giedt,
 Hwar i man honom aldrig sedt,
 På Stockholms Gator blänka.
 Nu är han hurtig, gran och nätt;
 Nu kan han tala Swenska rätt;
 Nu kan sig opföra
 Hos höga Män på Swenskt Maner;
 Nu wördas han af ringa mer,
 Som Swenskan Heder giöra.
 Nu älskas han utaf de små,
 Som i hans språk plä fresta på
 Hans Tal-Art eftertota;
 Nu wil han sielf, om de begå
 et Fel, som Tolken jämte stå,
 och det på Swenska bota.

Företalet till 1730 års neposöversättning är undertecknat J. Bäckström. Även 1744 års neposutgåva är utgiven av samme Johan Bäckström, som dessutom signerat företalet.⁴⁶ Det har länge förmodats att Bäckström, en så kallad studentförläggare, inte endast förlagt utan också översatt 1730 års Nepos, men det har visat sig att den översatts av Nils Hufwedsson Dal, en lärd man intresserad av pedagogiska frågor som inte fann någon fast ställning trots upprepade ansökningar.⁴⁷ Om Dal översatt även 1744 års Nepos, som det föreslagits, har han radikalt ändrat sin uppfattning om hur en översättning skall se ut för att vara så ändamålsenligt

utformad som möjligt för att underlätta skolungdomens språkinläring. Det kan inte uteslutas att Bäckström eller någon annan tagit sig friheter med Dals översättning, 1744 års Nepos kom trots allt ut fyra år efter Dals död.

I företalet förklaras det att denna neposöversättning, precis som den förra, syftar till den "kära Vngdomens forthjelpande och lindring wid thet, som skal lägga grunden til all theras Språk-Konst". Som titelbladet anger är volymen en *Privat informator eller Enskild handledare igenom Cornelium Nepotem* – för bemedlade ett komplement, för de fattigare det stöd de annars inte kunnat skaffa sig. För att ungdomsåren inte skulle förlösas "wid tidsens förnötande med Språk, åhr ifrån åhr," tillgrips i denna översättning en ny taktik. Parallellt med översättningen trycks den latinska texten, men det är inte vilken text som helst. Den som kan sin Nepos kommer att finna den både lik och olik, förklarar Bäckström:

Lik i så måtto, at hela then *Latinska* skriften wäl står här til ord och mening; Men olik, så wäl thervtinnan, at ordens ordning är förbytt ifrån thet läte, som the egenteligen vtur Författarens ägen Penno flutit; som ock at then *Swenska Tolcken* nu står honom så när wid sidan, som en Främling hos sin förtrognaste wän...

Översättningen är nu trognare, ja, ordagrann, och den latinska texten har ändrats:

[man har] förändrat vår *Auctors Numer*, thet är prydeliga *Latinska* orda-blandning, och satt orden vti theras enfaldigaste, men naturliga skick, sådant, som begrepens eller tingens inre sammanhang och inbördes afseende thet egenteligen kräfwa: samt thetyppå bredewid gifwit vtydning i *Swenska Tungomålet* så nära, som the kunnat ske, vtan at aldeles förkräncka thess rena art och lynne.

Ändringarna syftar alltså till att göra latinet syntaktiskt "naturligare", det vill säga mera likt svenskan och dess syntax. I det följande motiverar Bäckström tilltaget. Argumenten är i starkt komprimerad form desamma som återfinns i grammatikern César Chesneau Dumarsais avhandling om en förnuftig metod för latinundervisning.⁴⁸ Tanken är i korthet att latinundervisningen skall gå från det enkla till det svåra. I stället för att kräva att en student genast skall förstå att lösa en komplex latinsk sats vars syntax i allmänhet skiljer sig markant från den svenska, pläderar Bäckström för att den latinska syntaxen och ordföljden, vilket det i främsta rummet gäller, skall anpassas efter den svenska. När studenterna vant sig vid latinet i dess "rena och naturliga ställning", det vill säga i dess svenska ordföljd, och nått en större mognad, kan de så småningom, om de visar håg därtill, börja exponeras för den "rena *Latinska Numern*", och få undervisning i språkets "prydigheter"

genom att läsa Nepos och andra författare oförvanskade. Var och en som arbetar med språkundervisningen bevittnar dagligen

huru mycket thenna ihop-tagningen hindrar vnga Begynnare, ja ofta så aldeles förwillar them som äro hugtröga vti meningens och sakens fattande, som är ett medel til ordabetydelsens ihogkomst, at the snart ledsna, misströsta, och ändteligen gifwa altsammans på båten, så snart the råda sjelfwe.

Bäckström tycks således erbjuda en rationell lösning på språkundervisningens problem, ett sätt att snabbare forcera språkbarriären på väg mot sakinnehållet.

Poetiska texter

All översättning av poeters skrifter är inte poetisk. Exempelvis är Jacob Reenstiernas ovannämnda översättningar ur Ovidius *Metamorfoser* på prosa. "Fabler" i titeln *Någre fabler Af Ovidii Metamorphoses* är fabler inte endast i bemärkelsen hopdiktade och överkliga berättelser, utan också i den bemärkelsen att översättaren hänför Ovidius förvandlingsmyter till den moraliskt-didaktiska fabelgenren.⁴⁹ Detta samband förstärks än mer av att varje berättelse har tillfogats rimmade sensmoraler som förklarar den lärdom som man vill förmedla. Peringer Lilieblad framhåller särskilt dessas nytta – "*epimythia seu fabularum interpretationes* ... hwarmedelst giöres en nödig påminnelse, til hwilken Menniskiornas lefwernes dehl sådana *Fabulae* och *mythologiae* beqwämligen måge och kunne lämpas" – i sitt rekommenderande förord till Reenstiernas översättning. Berättelsen om hur Deucalion och Pyrrha, som överlevde den hedniska motsvarigheten till syndafloden, befolkade jorden genom att kasta stenar bakom sig tangerar men skiljer sig från hur händelsen skildras i Bibeln. Översättningen av denna myt har försetts med ett epimythion som framhåller både att berättelsen är en saga, en fiktion som inte skall tas bokstavligt, men att lärdom ändock kan dras av den:

Fast ey en saga kan i alt trowärdig wara,
 Lell är dess innehåld och dess betydning sann;
 At menniskian är hård, wij daglig få erhrfara,
 Fast icke hon af steen sitt första ursprung fann.
 Hon är så kärf och seeg, det kan ju intet nekas,
 At Flinta och Agat, at Ellphenbeen och Ståål
 De gifwa swijga förr, än hårda hiertan wekas,
 Så träffar sannings ord och sagor samma måål.

I Magnus Bomans översättning av *Metamorfoserna*, utförd exakt åttio år senare, tycks "Fabel" i titeln användas endast i bemärkelsen hopdiktade och överkliga berättelser.

Peter Twists prosaöversättning från 1747 av den romerske skalden Vergilius *Eneidens* sex första böcker är den första tryckta svenska *Eneid*-översättningen.⁵⁰ Twist tycks ha översatt även de sex senare böckerna, men trots löfte i företalet om en fortsättning, om den första delen fick ett gott mottagande, kom inte de senare böckerna av trycket. Huruvida detta beror på att medel saknades eller dåligt mottagande är svårt att avgöra. Att översättningen inte nämns i samtida tidningar är kanske en indikation på ett mindre positivt mottagande, då egentlig kritik i allmänhet undveks i bokanmälningar vilka för övrigt oftast var rena innehållsreferat som ibland kunde vara skrivna av författarna själva.⁵¹ Lorenzo Hammarskölds notis "Peter Twist var på sin tid mycket tadlad för sin olyckliga, i obunden stil författade, Öfversättning af *Virgilii Æneis*" tycks dock ge för handen att det senare var fallet.⁵² Utöver vergiliusöversättningen publicerade Twist några tillfällesdikter under 1740- och tidigt 1750-tal, men på det hela taget hör han till de litteratörer som inte gjorde något varaktigt intryck på vare sig samtid eller eftervärld.⁵³ Även om Twist till skillnad från många av de här behandlade översättarna var en marginell figur i det samtida litterära fältet är hans vergiliusöversättning översättningshistoriskt intressant för detta studium av översättares paratexter.

Företalet reflekterar den grundläggande kluvenhet som Twist tycks ha känt inför syftet med sin översättning. Omsider förklarar Twist att översättningen gjorts "i anseende til Ungdomens tjenst, som winnlägger sig om bokliga konster", och att den avser att belysa de "besynnerliga swårigheter och konstige tag hwaraf *Maros* dicker bestå". Av den anledningen håller han sig nära förlagan, vilket, försäkrar han läsaren, inte innebär att han har gjort det lätt för sig; nej, det har

kostat mig en ganska stor och olika möda emot den plägsed, och hos en del öfversättare behageliga wanan, at alt för fritt och efter egit behag afwika ifrån sjelfwa föreskriften, medelst tilläggande, aftagande och widlöftige omswef.

Men innan Twist nått fram till dessa principdeklarationer, har han väckt förväntan om ett helt annat slags översättning.⁵⁴ Twists redogörelse för grundtextens värde och för vikten av att den översätts till svenska är en av de omständligaste bland de tidigmoderna svenska antiköversättningarna. I en göticistiskt färgad slutledningskedja ådagalägger Twist *Eneidens* höga värde och behovet av en svensk översättning av skriften. Först förklaras att diktning alltid har haft ett stort anseende hos de vittraste europeiska folken – greker, romare och svear. Till yttermera visso, menar

Twist, visar de bevarade runorna och sagorna att svear och göter är äldre än något annat europeiskt folk, och att de tidigare än alla andra använde skaldekonsten till att besjunga bedrifter och tradera kunskap. Skaldekonsten är således betydelsefull, relevant och etablerad sedan länge i Sverige. Att översätta epik är inte att införa främmande kulturprodukter i landet, utan att hämta hem något som lämnats ut till låns.

Härnäst går Twist över till att påvisa det riktiga i valet att översätta just Vergilius *Eneid*. I tre steg bevisar han skriftens värde: Efter svear var romarna det tappreste, visaste och mäktigaste europeiska folket; Vergilius är romarnas främsta skald, vilket bevisas av att han kallas för "Rex Poëtarum, alle Skalders Konung;" och *Eneiden* är hans främsta verk. Det sista visas av att *Eneiden* allt sedan boktryckarkonstens uppfinning tryckts i åtskilliga latinska upplagor, av att den kommenterats med "månge och wittre anmärckningar [...] af de lärdate hjernor," och av att "månge Furstar, Konungar och Keisare" har läst boken. Texten har dessutom översatts till de flesta europeiska språk – italienska, franska, tyska, spanska, engelska, holländska, danska, polska, skotska – både på vers och prosa, "hwaraf en del ganska långt afwikit ifrån vår Store Skald." Men det finns ingen svensk översättning:

Wårt k. Moders-mål det Swenska språket, som förmedelst sin ålderdom, sin märckeliga djupsinnighet, sin renhet och lättflytande uttal och skrifwande, täflar med de ädlaste språk uti *Europa* om företrädet, och wärckeligen nu efter des så flitiga upodlande, öfwerträffar de fläste, har länge och nästan ensamt måst sakna det nöje, at se den *Romerske* Skalda-hjelten *Maro* uti Swensk drägt.

Orsaken till att en svensk översättning dröjt så länge kan vara, spekulerar Twist, att Sverige inte saknat diktare som producerat originalalster ("framfödt och ännu alstra de sinrikaste dikter och skalda-foster") både på svenska och latin och att de därför varit ovilliga att erkänna främmande mästare. Hur som helst hoppas Twist att Sverige nu skall vara moget att ta emot Vergilius så som andra bildade européer gjort.

Ännu har företalet inte antytt att översättningen inte är poetisk. Twist åberopar dessutom friherren, riksrådet och litteratören Gustaf Palmfelts översättning av Vergilius *Ekloger* (1740) på hexameter som sin omedelbara inspiration, vilket tycks nästan vara ett löfte om en poetisk översättning.⁵⁵ Därför är det förvånande när Twist slutligen förklarar

Wid mitt företagande af det stora och swåra *Aeneidiska* Skalda-wärcket, war jag mycket twhughsen om sättet af öfwersättningen, antingen jag skulle göra den uppå wers eller obunden skrif-art.

Det blev alltså halva *Eneiden* på prosa för mognare studenter; texten skulle läsas i gymnasiet.⁵⁶ Twists översättning är i princip en poetisk motsvarighet till 1744 års neposöversättning. Två skäl säger Twist vägrade särskilt tungt i valet av prosa. Det skulle vara lättare att hålla sig nära förlagan, vilket ändå inte var en lätt sak, och arbetet skulle gå snabbare. Om tid och tillfälle gives var Twist dock villig att göra en versöversättning, om inte någon annan hann före. I annat fall föreställde sig Twist att han skulle få en plats i den svenska *Eneid*-översättningstraditionen, då framtida versöversättare skulle få en lättare uppgift då de kunde falla tillbaka på hans översättning. Möjligen fick Twists översättning denna plats i den svenska Vergiliustraditionen; Gudmund Jöran Adlerbeth nämner åtminstone den i en fotnot i företalet till sin översättning av *Eneiden* (1804), den första kompletta svenska översättningen.⁵⁷

Översättningar av poeter kunde också bli ett redskap för det svenska språkets och poesins utveckling. Det är denna nyttoaspekt Gustaf Palmfelt tar fasta på i sin ovannämnda *Eklog*-översättning. Palmfelts översättning är den första svenska som gjorts med språkliga, metriska och litterära intressen för ögonen. I de fyra dedikationerna framhåller Palmfelt att den svenska hexametern är bristfällig, men att ingen kritiserat poeterna i tro att svenskan inte kan fås att lyda reglerna bättre. Översättningen syftar till att reformera den svenska hexametern efter latinets prosodiska regler, det vill säga införa stavelselängden och inte betoningen som versens grund; detta är också översättningens främsta nytta och förtjänst. Här är resultatet, som, säger Palmfelt i dedikationen till Fredrik I, han gjort:

Til för-sök uti prof, huru Swenska wil artas i dicker,
 Om the Latiners reglors sätt skull' föllias i Hielt-wers;
 Som våra Skalder uti sina såled's frestade qwäden
 Icke så gran'liga fölgdt: Ty som the woro the förste,
 Mödde the sig blott om, thet werserna hade sit ord-prong
 Ock en tact, som dundrade starckt och dån'de för örat,
 Flöt och lätt uti liud, samt rullad' och hoppad' i tripp-trapp,
 Fast Spondæus ibland blef kort, och Dactylus o-satt.

Efter översättningen har Palmfelt bifogat en avhandling där översättningens hexameterregler förklaras.⁵⁸ Trots Palmfelts bedyranden i dedikationerna att svenskan lätt kan inrättas efter hexameterns krav när hänsyn tas till både betoning och position, var det ganska svårt att tvinga – ett ord som Palmfelt själv använder i dedikationen till Kungliga Vetenskaps societeten – in svenskan i reglerna. Vissa ordtyper blev helt obrukbara (exempelvis presens participen om

inte apokopé tillämpas), och många ord kunde inpassas bara om de skanderades artificiellt (första stavelsen i "fadren", observera *muta cum liquida*, kunde efter behov vara lång eller kort) eller ändras (genom till exempel kontraktion eller tmesis). För att minska de problem en läsare möter när han ställs inför hexametern något, bifogade Palmfelt även ett appendix med en lista över ord vars uttal avviker från det vanliga.⁵⁹

Palmfelts hexameterexperiment uppskattades i samtiden så pass att översättningen prisades i Ridarhuset och översättaren belönades med medalj.⁶⁰ Han fick inte så många efterföljare, men hade i översättaren och tillfällesdiktaren Anders Nicander en lärjunge som gått till den svenska litteraturhistorien – om ock till en mörk och undanskymd vrå av den – för sitt ihärdiga arbete med att binda svensk hexameter till latinska positionsregler,⁶¹ samt för sina vergiliusöversättningar,⁶² konstverser och andra hexameteralster.⁶³ Av Nicanders paratexter till *Oförgripelige Anmerckningar* (1737) och *Eneid*-översättningen (1751) framkommer det att han räknade Palmfelt som sin föregångare, gynnare och som en *primus motor* till sitt arbete med att reformera den svenska diktningen, för att åter göra den till en verskonst som kräver lärdom och bildning i grunden och hårt arbete för att lyckas.⁶⁴ I företalet till *Oförgripelige Anmerckningar* säger han att han väntar sig protester från samtida "Rimare" som hädanefter

ei skulle hafwa så lätt före at skaka ett par hundrade Vers ur Armen, som härtills; Men som Skalde-Konsten så i forna, som i senare tiderne warit ganska högt acktad, både i anseende til des angenämhet och regelmätighet: Så skulle jag hålla före, at den äfwen nu för tiden borde hållas i samma värde, så at hwar och en Sot-Matts och Pär Rimare ei finge tilstånd, at til Språkets wanähra gifwa en hop odugeligt kram i Dagsljuset.

Kanske har Nicanders större produktion och lägre samhällsposition (han var antälld vid tullen i Västervik, med professors namn till slut) medfört att samtiden och eftervärlden fällt en hårdare dom över honom än över Palmfelt.⁶⁵ Särskilt välkänd är gustavianen Johan Henric Kellgrens kritik i "Brev till W*** Som begärt av Författaren en Lovsång över *Nicander*."⁶⁶ Johan Wellander, författare samt rådman och ordförande i kämnärsrätten, hade tagit initiativ till en hyllningsantologi över Nicander.⁶⁷ "Brev till W***" är Kellgrens avböjande svar på Wellanders inbjudan. I inte särdeles förtäckta ordalag förklarar Kellgren att den franskklassicistiska poetik som han företräder inte kan urskilja något smakfullt eller behagligt i eller hylla den gammaldags, tungfotade och antikiserande nicanderska poetiken.

Avslutning

Denna studie har ägnats åt paratexter – främst förord, men även dedikationer – till svenska översättningar av grekisk och romersk litteratur under 1700-talets första hälft. De inledande texterna är under den aktuella perioden starkt likformade. Flertalet texter har bestämda hållpunkter, ett antal *topoi* som de fyller med likartat innehåll. Det *topos* som varit i fokus är översättningens nytta, som var ett av de främsta argumenten för att legitimera svenska antiköversättningar under den aktuella perioden. Nyttan kunde vara allmänt moralisk-didaktisk, den kunde gälla tillgängliggörandet av sakinnehållet i antika skrifter i allmänhet, lärjungars (skolgossars eller längre hunna studenters) svårigheter med språkinläring, eller befrämjandet av det svenska språkets och den svenska poesins utveckling. Det är inom det sistnämnda fältet som den mest påtagliga utvecklingen sker från 1770-talet och framåt, även om de andra översättningstyperna inte försvinner helt. Samtidigt som översättningarna inriktas mer och mer på det litterära och språkliga planet, börjar också deras paratexter ändra karaktär.⁶⁸

Noter

1. Erik Wrangel, *Phadri fabler, i swenske rijm öfwersatte, och med några moraliske anmärckningar förklarade* (Stockholm, 1736). Om Wrangel, se —N, "Wrangel, Erik d.ä.", *Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män* 1855, s. 112–122.
2. Kursiv markerar i detta och andra citat antikva i en text som i övrigt tryckts i frakturstil.
3. *Hundrade Esopi fabler, några aff D.M: Luthero, somblighe aff Mathesio, och en deel aff Nathanaele Chytraeo, på thet tyska språket tilhopadragne. Ithem Esopi Leffuarne, aff Erasmo albero beskriffuit. Sampt D.M: Lutheri förspråk om thene lille boks nytta, och hennes rätta bruk. Vngdomen vtbi vårt kära fädernesland Swerige til öffning, rättelse och lärdom. Förswenskadbe aff Nicolao Balk Stockholmense* (Stockholm, 1603). Om Balk och denna fabelsamling, se Erik Zillén, "Den första svenskspråkiga fabelsamlingen som konfessionaliseringsprojekt", *Samlaren* 2005, s. 5–50.
4. Balk 1603, s. 49–63. Samma lutherska förord har översatts som inledande paratext i Magnus Orrelius fabelsamling *Allebanda sedolärande fabler, til nöjsamma tidsfördrif, samlade och förswenskade. Förra delen, Esopi fabler* (Västerås, 1767).
5. Det tycks inte ha varit ovanligt att oförsålda trycksaker kunde få ett andra liv i hökeri och kryddbodar, som Urban Hiärne låter förstå i inledningen till en inbjudan till prenumeration av Sophia Elisabet Brenners poetiska skrifter som skulle utges i Stockholm 1710, se Henrik Schück, *Den svenska förlagsbokhandelns historia* (Stockholm, 1923), vol. I, s. 246–249.

6. Magnus Boman, *Pbedri Æsopiska fabler, på svensk vers. Första delen. Innehållande 3 flockar* (Stockholm, 1788). En kort översikt över dessa tidiga fabelöversättningar ger Ivar Hjertén, *Fabel och anekdot inom Sveriges 1700-talslitteratur: ett litteraturhistoriskt ströftåg* (Stockholm, 1910), s. 20 f. Om Boman, se A. Nelson "Boman, Magnus", *Svenskt biografiskt lexikon* (Stockholm, 1925), s. 301–303.
7. På liknande sätt förklarar t.ex. tillfällesdiktaren och översättaren Christopher Manderström angående sin översättning av *Disticha Catonis* i *Mina poetiska arbeten* (Stockholm, 1788), s. 246, att han efter avslutat arbete fått kännedom om D. Trautzel, *Dionysii Catonis läre-rijke Disticha, skrefne des son till vnderwisning utbi seder och ärbart förebållande, och nu i swänskt rimslutande öfwersatte* (Stockholm, 1693); flera omtryck, Manderström citerar 1730 års upplaga. Om Manderström, se H. Gillingstam, "Manderström, släkt", *Svenskt biografiskt lexikon* (Stockholm, 1985–1987), s. 49 f.
8. I "Översättarens Anmärkningar om Hexametern" däremot som föregår Bomans översättning av *Disticha Catonis* (*Dionysii Catonis sedolärande Disticha til sin son. Öfversättning på svensk hexameter* (Nyköping, 1802)) rättar Boman in sin översättning i översättartraditionen. Han visar kännedom om en föregångares översättning (Trauzels, inte Manderströms) och har även några berömmande ord till övers för den, även om han säger den vara "föråldrad och utgången."
9. Boman 1788, "Företal" till första flocken; tanken upprepas i något förändrad form i "Företal" till tredje flocken.
10. Detta gäller endast första flocken; i andra och tredje flocken varierar han metern, både för sin och för läsarens skull. I "Företal" till andra flocken förklarar han att "jag gissar att det förefaller likaså kärft för en Läsare som för en Traducteur, at jemnt träka i Alexandriens tunga fjät."
11. Företalet till tredje flocken.
12. Företalet till första flocken.
13. Jfr Julie Candler Hayes, *Translation, Subjectivity, and Culture in France and England, 1600–1800* (Stanford CA, 2009).
14. Gustaf Henric Thomée, *Annalerne af Tacitus I* (Stockholm, 1796), "Företal". Om Thomée, se "Thomæus", *Svenska män och kvinnor: biografisk uppslagsbok* (Stockholm, 1954), s. 508.
15. Företalet till första flocken.
16. Jfr Företalet till tredje flocken: "Sanningen är i alla tider den samma; men hon fordrar likväl annan dräkt och föreställningssätt, alt efter som språket och tidernas smak förändra sig." Ett århundrade tidigare gjorde sig franska översättare liknande bekymmer över språkets och smakens utveckling, se Hayes 2009, s. 32–37.
17. Fraser som Boman dessutom återanvänder i företalet till *Publii Ovidii Nasos fabler om förvandlingar. Första boken* (Stockholm, 1788). Om arbetet med utvecklingen av ett svenskt litteraturspråk, se t.ex. Stina Hansson, *Svenskans nytta, Sveriges ära: litteratur och kulturpolitik under 1600-talet* (Göteborg, 1984); Bo Lindberg, *De lärdes modersmål: latin, humanism och ve-*

tenskap i 1700-talets Sverige (Göteborg, 1984), s. 30–33; Kristiina Savin, "Språkets makt och mångfald", i Jakob Christensson (red.), *Signums svenska kulturhistoria: gustavianska tiden* (Stockholm, 2007), s. 249–265.

18. Svensk översättning i allmänhet och svenska antiköversättare i synnerhet under den aktuella perioden är ett i det närmaste utforskat fält; Stina Hansson, "*Afsatt på swensko*": 1600-talets tryckta översättningslitteratur (Göteborg, 1982) sträcker sig inte så långt fram i tiden; Greta Hjelm-Milczyn, "*Gud nåde alla fattiga översättare*": glimtar ur svensk skönlitterär översättningshistoria fram till år 1900 (Stockholm, 1996) berör knappt antiköversättningar. Det finns några få studier av antiköversättning under 1700-talet, men de intresserar sig särskilt för poesioversättningar från århundradets senare hälft och ännu längre fram i tiden, t.ex. Jan Mogren, *Antik poesi i svensk översättning: två studier. I. Traditionalism och förnyelse i översättarkonsten. II. Om Anacreontea* (Lund, 1963), Irma Korkkanen, *Studier i de svenska översättningarna av Vergilius Aeneis I, II, VI, VII, XI, XII och Bucolica* (Helsingfors, 1974) (Diss.), och S. Malmström, "Horatiusöversättningar som stilspeglar", i Lars Kleberg (red.), *Med andra ord: texter om litterär översättning* (Stockholm, 1998), s. 199–222.

19. Projektet *Översatt till svenska. Dedikationer, förord, inledning och efterord till svenska översättningar av antik litteratur* post-doc finansierat av Einar Hansens Allhemstiftelse, Lunds universitet 2008–2010, och *Översatt till svenska. Den antika litteraturen och dess svenska översättare* akademiforskartjänst från Svenska Akademien och Vitterhetsakademien med medel från Knut och Alice Wallenbergs stiftelse, Lunds universitet 2010–.

20. *Flavii Josephi judiske historia, utaf Arnolds D'Andilli fransyska uttolckning på swenska öfversatt. Then första delen* (Stockholm, 1713) – *Flavii Josephi historia om judarnas krig emot the romare, the fyra sista böckerne: hans swar emot Appion, och om the Machabeers marterdom, tillika med juden Philonis berättelse om sit sändabodskap til kejsar Cajus Caligula, utaf Arnold D'Andilli fransöska uttolckning på swenska öfversatt. Femte delen* (Stockholm, 1750). En sjätte supplementvolym om judarnas historia från Jerusalems förstörelse fram till samtiden utkom 1752.

21. *Then namnkunnige skribentens Titi Livij aff Padua historia, om romerske rijkens första vrsprung, the gamble romares härkomst, wäsende, wijsheet, redelige wandel, loflige regemente, ridderlige bedriffter, berlige segerwinningar emoot sine fiender... vthsatt och tolckat på vårt swenska tungomål, genom Ericum Schroderum* (Stockholm, 1626); *Q. Curtii Rufi historiske skriffter och sannfärdige berättelser om konungens aff Macedonien Alexandri then stores, förde krig och wijdtbekant gärningar. Verterade på swenske språket aff Johan Sylvio Transl. Regio.* (Stockholm, 1682); *Doctor Jordans, biskopens i Ravenna, beskrifning, om göthernas vhrsprung och bedriffter, wid åhr Chr. 552. nu för 1167. åhr sedan författad. Aflatinen på swensko öfversatt, Af Johan Fredrich Peringskiöld* (Stockholm, 1719). Om Schroderus, se Anders Burius, "Schroderus, Ericus Benedicti", *Svenskt biografiskt lexikon* (Stockholm, 2000–2002), s. 612–616; om Sylvius, se Hansson 1984, s. 151–154, om Peringskiöld, se B. Fritz, "Peringskiöld, Johan", *Svenskt biografiskt lexikon* (Stockholm, 1995–1997), s. 38.

22. *Jordanes, Getica: om goternas ursprung och bedriffter*, övers. Andreas Nordin (Stockholm, 1997).

23. Om Arnauld d'Andilly och andra översättare i hans krets, se Hayes 2009, s. 26–61.
24. T.ex., går översättningen av berättelsen om Herakles vid skiljevägen i Xenofons *Memorabilia* i *Een ganske liufligh historisk narratio, eller förkunnelse om then edle vnge biälten Hercule, af Xenophonte vittugin, och medh skiön vtbläghningh förklarar, ther vtbi allebanda nyttige och nöttorftege lärdomer och förmaninger warde förestellte vngdomen till äbra, förswenskat af Israele Petri Dalekarlo Sweco* (Rostock, u.å. [ca 1595]) tillbaka på en tysk förlaga (se N. Gobom, "'Hercules vid skiljovägen' första gången på svenska: ett unikt Rostock-tryck i Linköpings stiftsbibliotek", *Linköpings biblioteks handlingar* 1937, s. 9–26); de aisopiska fabler översatta i Balk 1603 har tyska reformatorers text som förlaga snarare än grekiska eller latinska original; Manderström må säga att han strävar efter att "bibehålla de ofta nog stympade meningar" i Marcus Aurelius *Meditationes*, men själva översättningen bygger på en jämförelse av de tyska och franska översättningarna, se *Den romerske kejsarens Marci Aurelii Antonini betraktelser öfwer sig sielf; jemte bifogade anmärkningar och kejsarens lefwernes-beskrifning. På swenska öfwersatte af C. M.* (Stockholm, 1755), "Til Läsaren".
25. Detta tycks vara fallet med theofrastosöversättningen i *Caracterer, eller sede-bilder af människor* (Stockholm, 1754).
26. Om Gyllenstiernas översättargärning, se Valborg Lindgärde, "Grevinnan på Tyresö slott: om Maria Gustava Gyllenstierna", i Eva Hättner Aurelius & Anne-Marie Mai (red.), *Nordisk kvinnolitteraturhistoria I: i Guds namn 1000–1800* (Höganäs, 1993), s. 317–324.
27. Ibland har översättarna förblivit anonyma, så är fallet, t.ex. med översättaren av Cebetis *Gyllene tafla, hwarutinnan alt thet wäl och we, som af affecternas rätta bruk och missbruk i thetta lifwet här-rörer, ganska sinnerikt och lifligen finnes afmäladt; efter mångas åstundan til thet allmänna bästas befrämjande nu omsider vppå thet swenska språket öfwersatt* (Norrköping, u.å. [1700-talets första hälft]) och av *En lycklig lefnad, beskrefwen af Lucius Annæus Seneca. Öfwersättning* (Västerås, 1791).
28. Jämför även den anonyme översättaren av *Then vnderskiöne Psyche, vtaf Apuleio Madaurens vidragen och förswenskat igenom M. N.* (Uppsala, 1666) och senare omtryck; i dedikationen "Til Fru Grevinnan E.D.***" i *Öfversättning af Horatii XII. Ode* (Stockholm, 1760), urskuldar och rättfärdigar den anonyma översättaren, Hedvig Charlotta Nordenflycht, sin anonymitet.
29. Att översättaren är en kvinna kan däremot delvis förklara att förlagan är en fransk översättning; jfr Hayes 2009, s. 121–165 om klassiker och kvinnliga översättare i England och Frankrike.
30. Se, t.ex. 1730 och 1744 års neposöversättningarna nedan, Wrangel 1736 och Anders Nicander, *P. Virgillii Maronis ecloger eller herda-qväden, öfversatte på svensk vers efter latinska prosodien, uti lika verse-slag och lika många verser med originalet. Å nyo öfversedde med anmärkningar förökte och til trycket befordrade* (Stockholm, 1752).
31. Om de latinska konventionerna, se Tore Jansson, *Latin Prose Prefaces: Studies in Literary Conventions* (Stockholm, 1964) (Diss.).
32. *Någre fabler af Ovidii Metamorphoses förswänskade* (Stockholm, 1708). Om Reenstierna, se Å. Karlsson, "Reenstierna, Jacob", *Svenskt biografiskt lexikon* (Stockholm, 1995–1997), s. 721–724.

33. *Publii Ovidii Nasos fabler om förvandlingar. Första boken* (Stockholm, 1788), "Översättarens Företal".
34. Jfr även Wrangel 1736.
35. Jfr även Balk 1603, "Förspråk" samt "Förspråk. Doctoris M. Lutheri."
36. Högt uppsatta kvinnor var ofta dedikationsadressater till översatt litteratur, och kvinnor var också ofta dess primära publik; se Hansson 1982, s. 74 f., 128–141.
37. S. Dedering, "Lillieblad, Gustaf", *Svenskt biografiskt lexikon* (Stockholm, 1980–1981), s. 86–88.
38. M. N. 1666 (om tidiga översättningar till andra språk, se Julia Haig Gaisser, *The Fortunes of Apuleius and the Golden Ass: A study in transmission and reception* (Princeton NJ, 2008), s. 242–295); *Apollonii konungens aff Tyro historia, vtbi hwilken lyckonnes hiwl, och thenne werldennes ostadigheet beskriffues: medh lustige rijm beprydd, och widh ändan, the siw werldennes vnderligha byggningar införde. För ett tijdzfördriff, och efter mångas åstundan, på nytt förferdigat och vtbgången aff Andrea Iob. Arosiandrino* (Stockholm, 1636). Titeln följer den andra upplagan, eftersom bevarade exemplar av första upplagan (Uppsala, 1633) saknar titelblad. Se även Hansson 1982, s. 69–105, om 1600-talsöversättningars nytta.
39. Lindberg 1984, s. 30–45; Emin Tengström, *Latinet i Sverige: om bruket av latin bland klerker och scholares, diplomater och poeter, lärdomsfolk och vältalare* (Stockholm, 1973), s. 73–79.
40. En översättning som uppenbarligen avsåg att undanröja det hinder det klassiska språket kan vara på vägen till ett inte bara nyttigt utan för alla slags samhällsfunktioner nödvändigt sakinhåll, nämligen matematiken, är Mårten Strömer, *Euclidis Elementa eller grundeliga inledning til geometrien, til rikens ungdoms tjenst på swenska språket utgifwen* (Uppsala, 1744), "Til Läsaren". Denna översättning kom i sin femtonde upplaga 1884. Den är därmed en av de oftast omtryckta antiköversättningarna.
41. Se Hansson 1982, s. 77–95, och Hansson 1984, s. 30–33, 51–55; *translatores regii*: Schroderus 1626 och Sylvius 1682.
42. Cornelius Nepos, *Om the grekiska och andra förtreffeliga hjeltars lefwerne och bedrifter, then swenska studerande vngdomen, och them, som äro älskare af historien, til tjenst och nytto, på swensko öfwersatt, och til trycket befordrad* (Stockholm, 1730).
43. Se Hugo Hernlund, *Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidevarfvet, 1718–1809. I. 1718–1769. B. Öfversigter och öfriga bilagor* (Stockholm, 1892), bil. IV, s. 35–41. I konsistoriernas anmärkningar märks just ett önskemål om att översätta Nepos till svenska, se Hernlund 1892, bil. IV, s. 36 n. I.
44. Redan på titelbladet citeras en passage ur Horatius brev till Pisonerna (*De arte poetica* 133 f.): "nec verbo verbum curabis reddere fidus interpres", som översättare ofta citerade för att få auktoritet bakom sina beslut att göra fria översättningar.
45. Tematiskt har denna dikt många likheter med en gratulationsdikt signerad Clem. Helin adresserad till översättaren T. Odhelius och utgivaren J. Bäckström, i *Imitationes parallele, öfwer Cornelius Nepos, vtsökte af andeliga och werldsliga handlingar, och then studerande vngdomen til tjenst, på et lätt och behageligt maner i swenska språket vtgifne* (Stockholm, 1730).

46. *Privat informator, eller enskild handledare igenom Cornelium Nepotem, med stor mödo och bekostnad then studerande swenska vngdomen til förmodelig tjenst och nytto, wälment framgifwen af thesz oförtrutne tjenare Job. Bäckström* (Stockholm, 1744).

47. Se Samuel E. Bring, "Dal, Nils Hufwedsson", *Svenskt biografiskt lexikon* (Stockholm, 1931), s. 794 f. Den Plutarchos tillskrivna *De liberis educandis* är en annan skoltext Dal översatt, *ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ ΧΑΙΡΩΝΕΩΣ ΠΕΡΙ ΠΑΙΔΩΝ ΑΓΩΓΗΣ. Plutarchi från Charonea rådslag om barna-tuchtan; i swenskan satt af N. H. D* (Stockholm, 1738). Kapitel fyra, paragraf åtta av 1693 års skolförordning som föreskriver denna texts läsande återges på titelbladets baksida; efter 1724 års skolorganisation fanns texten fortfarande på läslistan, se Hernlund 1892, bil. IV, s. 43. Om Johan Bäckströms förlagsverksamhet, se Schück 1923, vol. II, s. 270 f.

48. César Chesneau Du Marsais, *Exposition d'une methode raisonnée pour apprendre la langue latine* (Paris, 1722); i "Inversion" i *Logique et principes de grammaire par M. du Marsais. Ouvrages posthumes en partie, & en partie extraits de plusieurs Traités qui ont déjà paru de cet Auteur. Nouvelle édition. Augmentée du Traité de l'Inversion*. I (Paris, u.å.), s. 345–410, hävdar han att inversionstanken och undervisningsmetoden som bygger på den är hans inventioner och inte uppfunna av Noël-Antoine Pluche eller Pierre Chompré som anammat och anpassat teorin i sina pedagogiska skrifter.

49. Jfr SAOB s.v. "fabel" I.2 och I.5.

50. *P. Virgilit Maronis Aeneis eller den trojaniske furstens Æneå äfwentyr. Förste delen. Ifrån latin på swäniska öfwersatte af Peter Twist* (Stockholm, 1747).

51. Översättningen nämns t.ex. inte i *Lärda Tidningar*, trots att översättningslitteratur var intressant för denna tidskrift, vilket uppskattande referat av bl.a. 1744 års Nepos och Euklides (nr 4 och 34 för år 1745) och av andra delen av Gyllenstiernas jusefosöversättning som kom av trycket år 1747, samma år som Twists vergiliusöversättning (nr 14 för år 1749) visar. Om recensionernas kvalitet, se Otto Sylwan, *Svenska pressens historia till statsbvälfningen 1772* (Lund, 1896), s. 176–178; se även Ingemar Oscarsson, "Pressen", Jakob Christensson (red.), *Signums svenska kulturhistoria: gustavianska tiden* (Stockholm, 2007), s. 83 f.

52. Lorenzo Hammarsköld, *Svenska Vitterbeten: historiskt-kritiska anteckningar*, 2:a uppl., utg. Per Adolf Sondén (Stockholm, 1833), s. 222 f.

53. Peter Twist hör till de få författare som p.g.a. otillräckliga data hamnat utanför Bennich-Björkmans brett upplagda studie över författaren som ämbetsman; Bo Bennich-Björkman, *Författaren i ämbetet: studier i funktion och organisation av författarämbetet vid svenska hovet och kansliet 1550–1850* (Uppsala, 1970) (Diss.), s. 413, 416. Se även notisen "Twist, Peter" i *Nordisk familjebok: konversationslexikon och realencyklopedi*, ny rev. och rikt ill. uppl.

54. Försäljningen skedde delvis genom prenumeration (se "Förtekning Uppå S.T. Prænummeranterne af detta Wärcck", tryckt mellan Vergilius-biografin och översättningen); detta väcker frågan om hur översättningen marknadsfördes inför tryckningen.

55. Gustaf Palmfelt, *P. Virgilit Maronis ecloger eller herde-qwäden, öfwersatte på svensk wers efter latinska prosodien, uti lika werse-slag och lika många werser med originalet* (Stockholm, 1740); om Palmfelt, se G. Karlsson, "Palmfelt, Gustaf", *Svenskt biografiskt lexikon* (Stockholm, 1992–1994), s. 648–650.

56. Hernlund 1892, bil. IV, s. 41.

57. *Virgilit Aeneis*, övers. Gudmund Jöran Adlerbeth (Stockholm, 1804).

58. "Någre oförgriflige Reglor, som til then Svenska Skalde-Konsten, I synnerhet uti the Heroiska Verser, synes mäst wara Nödige; hwilka ock wid thenna Öfwer-Sättningen... warit efterföljde", i Palmfelt 1740, s. 49–65.

59. "Appendix, Eller ett kort Bihang angående *Accenten* uti the Orden, som gemenligen uti dagligt tal förekomma, och hafwa understundom lika lydelse uti Bokstafwen, men hel olika betydning, samt äro skiljachtige uti *quantiteten*; för bättre minne efter föregående *Reglor* uti *Alphabetisk ordning* författade", i Palmfelt 1740, s. 65–85.

60. Karlsson 1992–1994, s. 650 citerar prismotiveringen: "såsom ländande till vårt språks men särdeles den svenska poesien besynnerliga heder."

61. Anders Nicander, *Oförgrifelige anmerckningar öfwer svenska skalde-konsten, jämte förslag och bewis, at den samma kan äfwen bindas til de reglor, som den latinska har til rätte-snöre; til deras öfwertygande, som härtills påstått wederspelet, i synnerhet uti de heroiske verser* (Stockholm, 1737).

62. *P. Virgilit Maronis Æneis eller den trojanske furstens Æneå hjelte-bragder och äventyrer. Ifrå latin på svensk heroisk vers öfversatte med lika många verser jemte anmärkningar och korta förklaringar vid de svåraste ställen, af Anders Nicander* (Stockholm, 1751); Nicander 1752.

63. Om Nicander som författare och översättare, se Torkel Stålmarch, "Nicander, Anders", *Svenskt biografiskt lexikon* (Stockholm, 1987–1989), s. 580–582, och "Ovidius i Västervik", *Linköpings biblioteks handlingar* 1995, s. 15–28.

64. Samma ambition att rensa det svenska diktarfältet från dess värsta avarter av tillfällesdiktare kan iakttagas hos samtida förespråkare av franskklassicismen, se Hans Östman, *Swedish non-academic criticism in the Era of Freedom 1718–1772* (Stockholm, 1993).

65. Se t.ex. Tore Wretö, *Det förklarade ögonblicket: studier i västerländsk idyll från Theokritos till Strindberg* (Uppsala, 1977), s. 122: "Hans litterära begåvning var lika obetydlig som hans flit var stor, ett förhållande som varit bestämmande för hans rykte inför samtid och eftervärld". Mer balanserade omdömen om såväl Nicanders som Palmfelts bemödanden finns i Gustaf Regnér, *Försök til metriske öfversättningar från forntidens skalder: med förutgående afhandling i samma ämne* (Stockholm, 1801), s. 20 f.; Adlerbeth 1804, "Företal"; Hammarsköld 1833, s. 231–235; Otto Sylwan, *Den svenska versen från 1600-talets början: en litteraturhistorisk översikt I* (Göteborg, 1925), s. 234–236.

66. Handskrift från 1781, Nicanders dödsår, tryckt för första gången 1796 i *Samlade skrifter*.

67. Om Nicander, Wellander och Kellgren, se Oscar Levertin, *Joban Wellander: litteraturhistorisk studie öfver skiftet mellan frihetstiden och den gustavianska åldern* (Uppsala, 1896), s. 169–177; Henrik Schüek, "Ett griftkvådes historia", i *Ur gamla papper: populära kulturhistoriska uppsatser II* (Stockholm, 1894), s. 28–41.

68. Artikeln har tillkommit inom ramen för ett av Einar Hansens Allmhemstiftelse finansierat forskningsprojekt om paratexter till svenska antiköversättningar 1500–2000, *Översatt till svenska. Dedikationer, förord, inledningar och efterord till svenska översättningar av antik litteratur.*

Summary:

For candy cones and layer cakes: The use of translations according to Swedish translators of classical literature from the first fifty years of the 18th century.

This is a study of prefaces and dedications to Swedish translations of Greek and Roman literature from the first fifty years of the eighteenth century. The introductory paratexts of this period are highly homogenous. Most cover the following five *topoi*: the importance of the chosen text is specified; the text and author are introduced; the usefulness of the translation is discussed; the principles of translation are touched upon; and, in conclusion, translators anticipate and try to deflect criticism of their work. Not only are the same *topoi* found in most translatory prefaces and dedications, but are moreover often filled with very similar arguments. The focus of this study is on the most central *topos*, that of the usefulness of the translation. As a rule, during this period translators tended toward utilitarian arguments to justify their translations. The use could be argued (1) to be the moral value of the text, (2) to help students to learn Latin and, to a lesser extent, Greek, (3) to make the subject-matter of the texts available to readers with no Greek or Latin, or (4) to further the development of the Swedish language and poetry. These utilitarian arguments are illustrated with quotations from the translatory paratexts and discussed with reference to contemporary debates.

Keywords: Swedish translation, translation of the Classics, paratexts, reasons to translate, use of translation.